

Předseda redakční rady / Editor-in-chief

Václav Horčíčka

Redakce / Redaction

Jaroslav Valkoun

Redakční rada / Editorial Board

Gabriele Clemens (Universität Hamburg), Jana Čechurová (Univerzita Karlova), Vratislav Doubek (Univerzita Karlova), Jakub Drábik (Slovenská akadémia vied), Thomas Grischany (Webster University of Vienna), Hermann J. Hiery (Universität Bayreuth), Ivan Jakubec (Univerzita Karlova), Zdeněk Jirásek (Slezská univerzita v Opavě), Petr Just (Metropolitní univerzita Praha), Jiří Knapík (Slezská univerzita v Opavě), Jan Koura (Univerzita Karlova), Hans-Christof Kraus (Universität Passau), Robert Kvaček (Technická univerzita v Liberci), Jerzy Kochanowski (University of Warsaw), Igor Lukes (Boston University), Walter Manoschek (Universität Wien), Lukáš Novotný (Západočeská univerzita v Plzni), Josef Opatrný (Univerzita Karlova), Tanja Penner (University of Heidelberg), Michal Pullmann (Univerzita Karlova), Jakub Rákosník (Univerzita Karlova), Milan Ristović (Univerzita u Beogradu), Martin Rychlík (Univerzita Karlova), Aleš Skřivan, st. (Univerzita Karlova), Aleš Skřivan, ml. (Vysoká škola ekonomická v Praze), Luis Alberto Gabriel Somoza (Facultad de Ciencias de la Seguridad, Buenos Aires), Jaromír Soukup (Univerzita Karlova), Michal Stehlík (Univerzita Karlova), František Stellner (Vysoká škola technická a ekonomická v Českých Budějovicích, Univerzita Karlova), Arnold Suppan (Universität Wien), Kateřina Svatoňová (Univerzita Karlova), Miroslav Ševčík (Vysoká škola ekonomická v Praze), Andrej Tóth (Vysoká škola ekonomická v Praze), Jaroslav Valkoun (Univerzita Karlova), Marija Wakounig (Universität Wien), Oliver Walton (Navy Records Society, London), George Wilkes (University of Cambridge), Jan Županič (Univerzita Karlova)

Adresa redakce / Redaction Address: Ústav světových dějin FF UK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
(20stoleti@ff.cuni.cz)

Objednávky vyřizuje / Subscriptions: Vydavatelství Filozofické fakulty UK,
náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1 (books@ff.cuni.cz)

Vydává / Published by: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta

Časopis vychází dvakrát ročně; za obsah příspěvku a jazykovou správnost odpovídají autoři.

Grafická úprava a sazba / Cover & Typo: Studio Lacerta (www.sazba.cz)

Tisk / Print: tiskárna Nakladatelství Karolinum

© Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2018

ISSN 1803-750X (Print)

ISSN 2336-6656 (Online)

Obsah

Články / Articles

Rozvoj spolkové aktivity v Předlitavsku od druhé poloviny 19. století
s důrazem na vznik a působení Národní jednoty pro východní Moravu
EVA FISCHEROVÁ — 7

Od Vídeňského kongresu k první světové válce: kontinuita versus diskontinuita
dějin mezinárodních vztahů dlouhého 19. století
MIROSLAV ŠEDIVÝ — 24

K legislativnímu zakotvení obrany Republiky československé
JAKUB DRÁBEK — RADIM JEČNÝ — 44

Odškodňování československých státních příslušníků za majetky zanechané
na území Podkarpatské Rusi v letech 1945–2017/2018
DAVID HUBENÝ — 62

Diskuze / Discussion

Cesta k Paktu čtyř velmocí, 1933
PAVLÍNA CIVÍNOVÁ — 89

Rozvoj spolkové aktivity v Předlitavsku od druhé poloviny 19. století s důrazem na vznik a působení Národní jednoty pro východní Moravu¹

Eva Fischerová²

ABSTRACT

Development of the Association Activity in Cisleithania since the Second Half of the 19th Century with an Emphasis on the Establishment and Activities of the National Association of Eastern Moravia

The paper deals with the foundation, organization and activity of the national protective association, which existed in the eastern Moravia in the period of 1885–1948. It was the National Association of Eastern Moravia and it protected the so-called “border guards” against the growing German population. The association performed economic, social and cultural activities. For instance, the members of the association participated in the censuses, helped with the organization of elections and financially supported the Czech industry. Among other things, the association provided various types of loans, was involved in education and cultural lives of the people who lived in the border regions.

KEYWORDS

Czech Minority; Germans; Protective Associations; National Association of Eastern Moravia

ÚVOD

Rozvoj spolků a nejrůznějších spolkových aktivit byl patrný u všech národů rakouské a později rakousko-uherské monarchie od druhé poloviny 19. století. Tento rozmach byl spojen se společenskými a politickými změnami své doby, kdy se jednotlivé národy snažily o prosazení svého vlastního jazyka a kulturních tradic. S tímto cílem začaly vznikat různé druhy spolků a rozvíjel se tak spolkový život. Důležité je zmínit, že Čechy nebyly národnostně jednotný celek. Vedle české národnosti zde svou početností vynikala především německá národnost. Na základě sčítání obyvatel z druhé poloviny 19. století lze konstatovat, že česká národnost zahrnovala přibližně 63 % oproti 37 % německé národnosti. Nejsilnější pozici měli Němci

¹ Tento text vznikl v rámci Studentského grantového systému *K problematice obranných jednot jako fenoménu česko-německých vztahů na přelomu 19. a 20. století* (SGS-2018-037) řešeného na Katedře historických věd FF ZČU v Plzni.

² Eva Fischerová, Katedra historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 38, Plzeň 306 14, eraskova@khv.zcu.cz.

zejména v oblasti severních a severozápadních Čech, a to díky přímému sousedství s Německou říší.³

Rozkvět české i německé spolkové činnosti v habsburské monarchii je velmi úzce spojen s liberalizací politického života v 60. letech, která nastala s koncem předcházející dekády spojené s tzv. Bachovým neoabsolutismem.⁴ Budovaná spolková síť měla u obou národností podobnou strukturu.⁵ Spolek představuje společenskou instituci, která na bázi svých formálních i neformálních znaků a pevně daných norem vzdělává své členstvo, jež mohou tvořit jak fyzické tak právnické osoby, které obvykle spojují společné zájmy. Za spolek můžeme také považovat specifickou sociální skupinu, kde jednotliví členové pracují na základě pevně daných pravidel a schválených stanov, a současně ke své prezentaci na veřejnosti využívají závazné symboly a vzory chování.⁶ Spolek se podílí na utváření habitů⁷ jednotlivce, což lze chápat jako strukturovanou sadu dispozic a předpokladů, kterou člověk obvykle nevědomě získá následkem vystavení společenským institucím a pravidlům.⁸ V 19. století již členství ve spolku nezáviselo na původu, jako tomu bývalo u stavovských korporací, nýbrž obvykle na individuálních zásluhách. Přesto ve spolcích stále přetrvávala sociální hierarchie — na pozice nejvyšších spolkových funkcí byli obvykle obsazováni právníci, vysokoškolští učitelé, velkoobchodníci či průmyslníci.

* * *

Roku 1867 došlo k vydání prosincové ústavy, která všem občanům Rakouska-Uherska umožňovala shromažďovat se a zároveň také vytvářet spolky. Do té doby byl spolkový život určen zejména obyvatelům hlavního města a zemských center, nově se spolky začaly ustanovovat ve všech městech, a dokonce i venkovských lokalitách. Od

3 ŠPIRITOVÁ, Alexandra, *Ústřední matice školská v letech 1880–1919*, Národní archiv Praha, s. 1. Dostupné z: <http://www.nacr.cz/e-publ/paginae/fulltext/1993/spiritova.pdf>, [cit. 3. 11. 2018].

4 Nejnověji srov. např. SEIDERER, Georg, *Österreichs Neugestaltung. Verfassungs politik und Verwaltungsreform im österreichischen Neoabsolutismus unter Alexander Bach 1849–1859*, Wien 2015.

5 GAWRECKÁ, Marie, *Spolkový život Němců v českých zemích a v Československu*, s. 12. Dostupné z: <http://www.slu.cz/slu/cz/projekty/webs/popularizace/postery-sylaby-publikace-1/poster/4-cyklus/0320-sylabus.pdf>, [cit. 15. 11. 2018].

6 BALCAROVÁ, Jitka, „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“*, Praha 2013, s. 73.

7 Pojem habitus zavedl francouzský sociolog Pierre Bourdieu. Základní tezí konceptu habitus se dle něho stává soubor individuálních a individualizovaných dispozic, tj. předpokladů k tomu vnímat, myslet a jednat ve světě jistým způsobem. Uvedené dispozice jsou výsledkem působení objektivních struktur, kterým je daný aktér po dlouhou dobu vystaven. V každém sociálním prostoru aktér získá svou pozici, z níž vnímá svět. RŮŽIČKA, Michal — VAŠÁT, Petr, *Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole — kapitál — habitus*, in: *Antropowebsin*, 2/2011. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/zakladni-koncepty-pierra-bourdieu-pole-kapital-habitus>, [cit. 2018-12-05].

8 BALCAROVÁ, s. 73.

60. let 19. století se veřejný život začal dělit na českou a německou sféru, což se samozřejmě začalo týkat i spolkového života. V českých zemích bylo možné zaznamenat existenci velké řady německých spolků různého zaměření — hospodářského, politického, náboženského i kulturního. Mezi nejrozšířenější spolky v českých zemích, a to jak v českém, tak německém prostoru, patřily hasičské spolky (*Feuermannvereine*). V německých oblastech českých zemí měly silné zastoupení také charitativní a podpůrné spolky, hospodářské a obchodní (*Gewerbevereine*) a v neposlední řadě zemědělské a lesnické svazy (*Land und Forstwirtschaftsvereine*).⁹

Velkou členskou základnu měly také tělocvičné spolky (*Deutscher Turnverein*, 1861 založen v Praze a Brně a 1864 v Ostravě), které se rozvíjely v úzkém spojení s turnerským hnutím na území Německa. *Deutscher Turnverein*, který se rovněž věnoval organizování nejrůznějších společenských a kulturních vystoupení, začal od 80. let 19. století vykazovat antisemitské tendence. Tělocvičné svazy měly svůj protějšek rovněž na české straně, a to v podobě Sokola, na jehož založení se podíleli roku 1862 Jindřich Fügner a Miroslav Tyrš. Za jeho hlavní cíl považoval Tyrš následující: „Vzděláváním těla i ducha, fyzickou energií, uměním a vědou, morálními prostředky obnovit vlast.“¹⁰ Do kategorie kulturních německých spolků působících na českém území patřily rovněž velice rozšířené organizace pěvecké, čtenářské, vědecké, muzejní, osvětové a další svazy obdobného zaměření.

Spolčovací zákon¹¹ (z roku 1867) nově povoloval existenci politických spolků, kterých se v českých zemích vytvořilo hned několik — například roku 1869 vznikl Německý spolek v Praze (*Deutscher Verein*), v Brně posléze Měšťanský spolek (*Brünner Bürgerverein*) a v roce 1870 Spolek Němců na Moravě se sídlem v Olomouci (*Verein der Deutschen in Mähren*). Velkou většinu z nich spravovali němečtí liberálové.¹²

Teprve až v 80. letech 19. století vedl nacionalismus u Němců i Čechů ke vzniku masových nacionálních spolků, přičemž největšího rozmachu se dočkaly na přelomu 19. a 20. století, kdy se obranné spolky podílely na dotváření moderního národa. V té době se vnímaly jako ochránci národa a jeho atributů.¹³ Většina z obranných německých

9 GAWRECKÁ, s. 13.

10 SLÁDEK, Milan, *Němci v Čechách*, Praha 2002, s. 18. Srov. rovněž LUH, Andreas, *Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung*, München 1988, s. 23.

11 Spolčovací zákon byl vydán v listopadu 1867, čímž došlo k návratu k tzv. ohlašovacímu systému z roku 1849, kdy byly opět povoleny politické spolky. Spolčovací, shromažďovací a petiční právo zaručovala prosincová ústava z konce roku 1867, jež platila pro západní část monarchie, tedy Předlitavsko. DRAŠAROVÁ, Eva, *Stát, spolek a spolčování*, s. 7. Dostupné z: https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2017/04/ph_drasarova.pdf, [cit. 19. 11. 2018]. Zákon o právu spolčovacím se skládá ze třech částí: O spolcích vůbec, O spolcích politických a Ustanovení trestní a závěrečná. Více viz KOCIÁNOVÁ, Klára, *Vývoj sdružovacího práva v ČSR*, Diplomová práce, Olomouc 2010. Plné znění Spolčovacího zákona viz *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Jahrgang 1867, Wien 1867, s. 377–381.

12 GAWRECKÁ, s. 14.

13 BALCAROVÁ, s. 73.

spolků vylučovala ze svých řad Židy a zároveň Slované, což zajisté příliš nepřispívalo ke konsolidaci národnostních vztahů uvnitř monarchie.¹⁴

Německá spolková aktivita se začala rozšiřovat zejména v národnostně smíšených krajích českých zemí, přičemž došlo k eliminaci jejich dosavadní roztržičnosti; utvářely se masové organizace, jejichž cílem byla ochrana „národní državy“.¹⁵ Jednalo se o tzv. *Schutzvereine*, které charakterizovala inklinace k antisemitismu. Odlišně zaměřeným spolkem byl Německý školský spolek (*Deutscher Schulverein*), který vznikl v květnu 1880 ve Vídni, s cílem podporovat německé národní školství v oblastech s německy mluvícím obyvatelstvem rakousko-uherské monarchie.

Vídeňští intelektuálové a politici již v červnu 1880 uveřejnili výzvu pro občany Předlitavska, aby vstupovali do „nepolitického“ spolku *Deutscher Schulverein*. Uvedená organizace se snažila o finanční podporu již existujících německých škol a školek, zakládala nové instituce a současně jim poskytovala potřebné vybavení. Na základě organizovaných peněžních veřejných sbírek také mohla platit německy hovořící školní personál. Hlavním cílem tedy bylo zajistit kompletně fungující a dostatečnou síť německých škol na českých územích. V oblastech své působnosti zakládal spolek místní skupiny, tzv. *Ortsgruppen*, jejichž počet prudce vzrůstal. Například rok po svém ustanovení měl *Schulverein* 271 místních skupin, které disponovaly 38 826 členy; v roce 1908 čítal již 1344 skupin se 130 000 členy.¹⁶ Přestože se jednalo o spolek určený pro celé Předlitavsko, nejvíce odboček a současně členů měl před první světovou válkou v českých zemích, což nebylo vzhledem k vypjaté národnostní situaci nic zvláštního.

Zmíněné německé vzdělávací ústavy byly obvykle nuceny navštěvovat i potomci českých dělníků, kteří pracovali u německých továrníků. Ti umožňovali Čechům nejen možnost pracovat, ale současně jim obvykle poskytovali také bydlení, čímž se jim dařilo plně je ovládat. Češi si nebezpečí germanizace v pohraničních oblastech plně uvědomovali a rozhodli se nastalou situaci řešit. Dokonce i některé české noviny informovaly o hrozícím nebezpečí: „První krok ku germanisaci jest naprostá podrobenost a odvislost našeho dělnického lidu od velikého, nám nepřátelského průmyslu. Jakmile podroben jest lid dělnický a dáno mu sedlo i uzda pomoci *Schulvereinu*, jde germanisace dále. Především pokouší se, aby zmocnila se veřejné obecní správy obce, kde jest továrna.“¹⁷

Krátce poté se tedy z důvodu dalšího hrozícího poněmčování ustanovila v Praze Ústřední matice školská se stejným posláním, jako měl *Schulverein*, avšak určená pro české občany. Myšlenka na založení spolku, jenž by se věnoval podpoře českého školství, nebyla v Čechách na počátku 80. let 19. století novinkou, jelikož se již v dřívějších dobách na mnoha místech Čech a Moravy ustanovily tzv. Matice školské s cílem podporovat české školství v daném městě (roku 1872 vznikla Matice v Prostějově a Olomouci, od roku 1873 fungovala Matice školská v Českých Budějovicích atd.).¹⁸ Kromě toho se setkáváme s existencí drobných podpůrných spolků, které se rovněž

14 SLÁDEK, s. 18.

15 GAWRECKÁ, s. 14.

16 Tamtéž.

17 ZEMAN, Antonín, *O germanisaci*, in: Čas, roč. 1, č. 18, 1887, s. 275. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=Cas/1.1887/18/275.png>, [cit. 2018-12-04].

18 ŠPIRITOVÁ, s. 1.

věnovaly podpoře školství, avšak v omezené míře, jelikož je brzdily finanční obtíže. Tyto komplikace a zároveň činnost i nárůst členů *Deutscher Schulverein* podnítily českou veřejnost k nutnosti založení „zastřešující“ české organizace. Na 5. prosince 1880 byla proto do místnosti Měšťanské Besedy v Praze svolána ustavující schůze spolku Ústřední matice školské.¹⁹

Jeho prvním předsedou se stal František Ladislav Rieger a je nutné zároveň poznamenat, že matice převzala část stanov od svého německého vzoru.²⁰ Ústřední matice školskou lze považovat za jeden z nejdůležitějších a v 80. letech 19. století jistě i nejpopulárnějších spolků svého druhu. Jak je z názvu patrné, působila zejména v oblasti školství, přičemž hlavní důraz kladla na zakládání českých škol. Spolek se těšil velké podpoře široké veřejnosti a zejména učitelstva, matice se však věnovala pouze jednomu z velké řady problémů českých menšin v pohraničních oblastech, a proto se stále volalo po založení organizace, jež by měla vliv nejen ve školství, ale chránila by i českou menšinu v pohraničí, šířila osvětovou činnost a zároveň podporovala její kulturní život. Otázka české menšiny žijící v pohraničních, národnostně smíšených oblastech a její účinná ochrana před narůstajícím germanizačním tlakem tak od druhé poloviny 19. století nabývala na stále větším významu.

V 19. století současně existovalo i množství německých hospodářsko-obranně orientovaných spolků, které se věnovaly udržení majetku (zvláště pak půdy) v německých rukou. Předmětem jejich zájmu se rovněž stala hospodářská i finanční podpora německého obyvatelstva v pohraničních oblastech, ale spolky se nevyhýbaly ani organizování kulturních či charitativních akcí. Vůbec prvním takto orientovaným svazem se stal Německý pošumavský spolek (*Deutscher Böhmerwaldbund*), který se ustanovil v jižních Čechách v průběhu roku 1884 a jenž se věnoval kulturním, hospodářským a sociálním otázkám německých obyvatel jihočeského regionu.²¹

Dva roky poté došlo ke vzniku obdobné organizace, avšak s místem působnosti na Moravě — Spolek pro severní Moravu (*Bund der Deutschen Nordmährens*)²². Roku 1892 byl založen *Bund der Deutschen Westböhmens* v Plzni a následovalo ustanovení *Bund der Deutschen Ostböhmen* v Trutnově.²³ Na konci 19. století vznikla další národně obranná organizace, a to Spolek pro jižní Moravu (*Bund der Deutschen Südmährens*). Současně i ve Slezsku fungoval obranný svaz pod názvem *Nordmark* (1893), přičemž se jednalo o odnož *Deutscher Schulverein* v Opavě.²⁴

19 Více k fungování Ústřední matice školské viz ŠPIRITOVÁ, dostupné z: <http://www.nacr.cz/e-publ/paginae/fulltext/1993/spiritova.pdf>, [cit. 2018-12-05].

20 Stanovy Ústřední matice školské viz Národní archiv, Praha (dále jen NA), fond Ústřední matice školská, karton (dále jen kart.) 59, inventární číslo (dále jen inv. č.) 707, Všeobecné záležitosti. Stanovy Ústřední matice školské.

21 Podrobněji k *Deutscher Böhmerwaldbund* viz *50 Jahre Deutscher Böhmerwaldbund: 1884–1934*, B. Budweis 1934.

22 Blíže k tomuto spolku viz GAWRECKI, Dan, *K organizačnímu vývoji spolku „Bund der Deutschen Nordmährens“ v letech 1886–1918*, in: Severní Morava, roč. 41, 1982, s. 31–36.

23 ŠPIRITOVÁ, s. 2.

24 KNÁPKOVÁ, Petra, *České versus německé ochranné spolky*, in: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Faculta Philosophica, 1–2004, s. 301; GAWRECKÁ, s. 15.

Zatímco Ústřední matice školská a její regionální odbočky pracovaly zejména v českých oblastech, české obranné spolky vykonávaly svou činnost výhradně v lokalitách německých nebo smíšených. Obranné spolky v Čechách a na Moravě sloužily k oslabování německých pozic, a naopak posilování těch českých. Lze tvrdit, že obdobné jednoty s cílem potlačovat cizorodé elementy měla většina států (např. hakatistický spolek v Polsku, rakouský *Schulverein* atd). Zvláště v počátcích své existence se české spolky dle slov Emanuela Rádl vyznačovaly programovou zdrženlivostí s tím, že se jedná pouze o obranné spolky s cílem ochránit Čechy před pronikáním Němců.²⁵

Ústřední matice školská se starala o to, aby v českém národnostně smíšeném pohraničí nepřestala existovat česká generace obyvatelstva a dbala na zřizování českých menšinových škol. Matičním školám se však mnohokrát nedostávalo finančních prostředků na své fungování, a proto pomoc poskytovaly Národní jednoty, pokud to samozřejmě bylo v jejich možnostech. „*Tam, kde nestačí svými prostředky ÚMŠ, samy staví [NJ — pozn. aut.] obecné školy, opatřují školní potřeby, pomůcky, starají se o získání subvencí na stavby budov školních, [...] opatřují vánoční nadílku, starají se, aby zřizovány byly školy měšťanské i střední, dávají žákům stipendia, pořádají výlety dětí do Prahy atd.*“²⁶

Již delší dobu bylo zjevné, že otázka školství, kterou řešila Ústřední matice školská, není jediným problémem českého menšinového obyvatelstva. Pro řešení řady dalších komplikací se stalo potřebným vytvořit obdobné organizace, jejichž záběr by byl širší než v případě Ústřední matice školské. Česká společnost se vznikem a následnou činností Národní jednoty pošumavské (prvního obranného spolku) souhlasila, veřejně ji podporovala a záhy začala požadovat založení obdobných ochranných jednot ve všech oblastech, kde život českých obyvatel stále více ovlivňovalo stále sebevědomější německé etnikum.²⁷

Vůdčí představitelé české společnosti si uvědomili, že je zapotřebí svádět boj o své pozice, a to nejen poctivou národní prací během sčítání obyvatelstva či voleb, ale jako důležitější se stále více jevila ochrana české menšiny před rozpínajícím se německým etnikem. České obranné nacionální spolky se snažily vymanit české menšinové obyvatelstvo, které žilo v pohraničních oblastech země, ze závislosti na německých podnikatelích.

Od počátku 80. let 19. století útlak Němců vůči českému menšinovému obyvatelstvu rostl, své útoky zaměřovali zejména proti českým školám, a kromě jiného se snažili zabránit dalšímu přílivu česky hovořících lidí do smíšených oblastí. Výsledkem jednání Němců se v této době mělo stát zřízení uzavřeného a čistě německého území, kde by Češi ztratili veškerá práva. Vznikl výše uvedený *Deutscher Böhmerwaldbund*, jehož členové hájili německé pozice v jižních a jihozápadních Čechách, kde do té doby byla česká menšina velmi aktivní.

Je možné konstatovat, že české menšinové obyvatelstvo stále více požadovalo založení obranné společnosti, která by je „chránila“ před stále sílícím německým oby-

25 RÁDL, Emanuel, *Válka Čechů s Němci*, Praha 1993, s. 185.

26 BRICHTOVÁ, Jaroslava, *Národní jednota pošumavská a její působení na území současného okresu Tachov*, Diplomová práce, Plzeň 2011, s. 5.

27 NA, fond Národní jednota severočeská (dále jen NJS), inv. č. 1, kart. 1, Devátá výroční zpráva NJS (1893–1894).

vatelstvem a jež by se současně stala odpovědí na vznik Böhmerwaldbundu. V této oblasti sice od roku 1882 působila Ústřední matice školská, ale ta dohlížela výhradně na otázky spojené s českým menšinovým školstvím a problémům jiného charakteru se nevěnovala. Dne 21. června 1884 proto v Praze vznikla první obranná jednotka na českém území, a to Národní jednota pošumavská. Pod správou ústředního výboru Národní jednoty pošumavské současně spadala rozsáhlá síť menších organizací, jako byly místní, ochranné, jednatelské, akademické odbory atd., všechny orgány, které se podílely na řešení národnostních komplikací.²⁸ Národní jednota pošumavská se označovala (stejně jako posléze Národní jednota severočeská, Národní jednota pro jihozápadní Moravu a Národní jednota pro východní Moravu) za nepolitickou organizaci, která si za svůj cíl stanovila „povznesení národního vědomí“, a to v těch místech, kde hrozila majorizace ze strany Němců.²⁹

Za největší obranný hospodářský německý spolek je považován Svaz Němců v Čechách (*Bund der Deutschen in Böhmen*) založený až roku 1894, který posléze přerostl spíše v nacionálně agitační spolek s antisemitským cítěním. Právě tento rok, kdy vznikl uvedený spolek, můžeme pokládat za dobu, kdy „na scénu“ vstoupil nacionalismus a rasový antisemitismus. Již před první světovou válkou čítal Svaz Němců v Čechách okolo 100 000 členů a v jednom ze svých svolání vystihl svůj program následovně: „*uchránit hospodářsky slabé německé vlastníky, aby vlivem zadlužení nebyli omezeni v projevu svého německonacionálního nebo antisemitského přesvědčení.*“³⁰

Krátkou dobu existovaly také samostatné regionálně profilované spolky, jako například Svaz Němců v severozápadních Čechách, v západních Čechách, na Chebsku, ale také Svaz Němců ve východních Čechách. Jejich fungování však bylo zastíněno působením ústředního spolku (*Bund der Deutschen in Böhmen*).

Ohledně členské základny výše uvedených německých nacionálních spolků je důležité dále zmínit, že největší zastoupení zde měly zejména střední vrstvy. Na rozdíl od některých jiných spolků nebyla u těch nacionálních příliš zřejmá společenská hierarchie a vedení daného svazu neudržovalo od ostatních členů velký odstup. Vliv, který měly jednotlivé svazy na politický život Němců v českých zemích, byl o poznání větší, než tomu bylo u českých obranných společenstev. Hlavní konkurencí německým nacionálním obranným spolkům představovaly zejména sociálně demokratické organizace (např. *Verein der deutschen Arbeiter*).³¹

Národní jednota severočeská,³² která vznikla na jaře 1885, fungovala zejména v oblasti severních, severozápadních a severovýchodních Čech se měla stát jakýmsi protipólem k již existujícímu Svazu Němců (*Bund der Deutschen*). Ten v té době působil na území mnoha žup,³³ jako například v Elbe-Gau (Labská župa), Gau Nordböhmen

28 BRICHTOVÁ, s. 6.

29 LOZOVIUK, Petr, „*Jednou to padne samo*“. K historii etnického soupeření o „nejmenší jazykový ostrov“ meziválečného Československa, in: Český lid, roč. 89, č. 2, 2002, s. 108.

30 BALCAROVÁ, s. 96–97.

31 GAWRECKÁ, s. 15.

32 Podrobněji k Národní jednotě severočeské viz FISCHEROVÁ, Eva, *Národní jednota severočeská 1918–1938*, Disertační práce, Plzeň, 2017.

33 Nejednalo se o organizační části státu, nýbrž Svazu Němců.

(župa severních Čech), Jeschen-Iser-Gau (Ještědsko-Jizerská župa), Gau Ostböhmen (župa Východních Čech) a v několika dalších.³⁴

Mimo to existovaly ještě o poznání menší organizace, mezi něž se řadila Národní jednota pro východní Moravu se sídlem v Olomouci, která se soustředila na oblast Jihlavska, Brněnska a současně území od Dačicka až k Břeclavi.³⁵ Dále fungovala Národní jednota pro jihozápadní Moravu, která sídlila v Brně a vznikla roku 1886.³⁶ Její program byl následující: „V obcích smíšených se vede v přesné evidenci český živel a pracuje se svědomitě pro spravedlivé výsledky sčítání lidu, pro zdar obecních voleb a šťastné rozřešení pozemkové reformy v duchu národním a státním.“³⁷ Tyto moravské jednoty se od počátku svého vzniku potýkaly s finančními obtížemi, a z toho důvodu se ani jejich regionální vazby příliš neprohlubovaly. Navíc Národní jednota pro jihozápadní Moravu více tíhla ke své české obdobi (Národní jednotě pošumavské), než aby rozvíjela společnou platformu s Národní jednotou pro východní Moravu. Užší vazbu mezi Národní jednotou pošumavskou a Národní jednotou pro jihozápadní Moravu tak lze vypočítat v případě společného postupu v oblasti Jihlavska a Svitavska.³⁸

NÁRODNÍ JEDNOTA PRO VÝCHODNÍ MORAVU

V 80. letech 19. století stále častěji docházelo v oblasti Moravy k šíření germanizace: „Na rozhraní českomoravském obývají Němci uprostřed živilu českého v území hornatém a lesnatém, jež na východě sahá až za Mohelnici a na západě před Litomyšl. Tento národopisný ostrov německý jakkoliv se v Čechách očividně zmenšuje, tak opět na Moravě stále roste na úkor české národnosti. Byly doby, že Mohelnice slula městem rozhodně smíšeným, že tytéž poměry národopisné tam panovaly jako v Olomouci, dnes ale sotva že se tam po česku domluvíš. Mohelnice zaplavena vlnami německými, jež neustávají ve své záplavě dorážeti příbojem na území české. Tomuto vlnobití padl za oběť už i český Koloredov u Zvole, kde byla zřízena německá škola. Vůči této germanizaci na severu moravském bylo by záhodno utvořiti český spolek na odboj, na způsob jednoty pošumavské, který by nám zabezpečil delší trvání českého živilu v ohroženém cípu severomoravském.“³⁹

Řada představitelů české inteligence, soustředěná zejména v Olomouci, která byla zneklidněna nacionálními aktivitami Němců a inspirována příklady Národní jednoty pošumavské a Národní jednoty severočeské, svolala na neděli 28. června 1885 ve 4 hodiny odpoledne ustavující valnou hromadu do sálu Slovanského čtenářského spolku v Olomouci (Horní náměstí č. 26), na níž byla ustanovena Národní jednota

34 BALCAROVÁ, s. 132.

35 SMETANOVÁ, Jaroslava, *Svět k svému a české dítě do české školy*, in: *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy*, č. 2, 2013, s. 136.

36 KNÁPKOVÁ, s. 300.

37 RÁDL, s. 189.

38 SMETANOVÁ, s. 137.

39 FISCHER, Richard, *50 let národní jednoty, kronika, první díl 1885–1895*, Olomouc 1935, s. 14.

pro východní Moravu (dále jen NJVM).⁴⁰ Výbor zde představil následující program: zpráva o zřízení jednoty, volba osmnácti členů ústředního výboru a třech revizorů účtu a ustanovení zápisného. Podle výše zápisného se pak měli členové nového spolku dělit na zakládající, skutečné, činné a výkonné.⁴¹

Jako nepolitický spolek si jednota vytkla za svůj hlavní úkol „upevňovati dokonalou jednotu národa, šířiti pravou osvětu, ničiti znemravňující vlivy, vychovávat ve svorné a činorodé práci lid ušlechtilý, mravný, vzdělaný a sebevědomý, podporovati domácí průmysl, obchod, zemědělství, obstarávati chudému a potřebnému lidu výživu, zejména však čeliti výbojně germanisaci, zachraňovati české děti svému národu před pohromou odnárodňování“.⁴²

Úvodní slovo pronesl na ustavující valné schůzi JUDr. Jan Žáček,⁴³ který se zároveň stal prvním předsedou jednoty a byl jím do roku 1902, kdy funkci předal svému nástupci JUDr. Janu Ošťádalovi. Již v roce 1908 jej vystřídal JUDr. František Smrčka, který stál v čele spolku do roku 1920. Podle stanov jednoty byl v čele NJVM osmnáctičlenný ústřední výbor volený na tři roky (jeho nejméně deset členů navíc muselo mít trvalé bydliště v Olomouci). Zároveň také došlo k ustanovení pěti pracovních sekcí — národní, školské, knihovní, živnostenské a národohospodářské.⁴⁴ Kromě předsedy spolku byli na ustavující valné schůzi dále zvoleni: místopředseda Jindřich Geisler, I. jednatel dr. František Šromota, II. jednatel František Metelka, pokladník Jan Novotný, zapisovatel prof. Václav Štefl a rovněž tři revizoři (J. Promberger, K. Sojka aj. Obdržálek).⁴⁵

Stanovy spolku za hlavní účel NJVM považovaly „přispívati k národnímu, duševnímu a hmotnému zvelebení krajin na severu a na východě Moravy. Prostředky k dosažení tohoto účelu jsou: pořádání přednášek, schůzí, výletů, výstav a slavností národních. Dále také vydávání a rozšiřování spisů a zakládání knihoven“.⁴⁶ Zájem o členství v jednotě byl od počátku vzniku jednoty četný, což se projevilo i v počtu odborů. Na první výzvu se

40 SOMMER, Karel, *Příspěvek k historii Národní jednoty pro východní Moravu v letech 1918–1938*, in: *Časopis Slezského zemského muzea*, roč. 48, č. 1, 1999, s. 3.

41 Zakládající členové platili příspěvek 100 zlatých (dále jen zl.) jednou provždy, a to buď jednou, nebo v pěti ročních lhůtách, skuteční členové museli dát roční příspěvek nejméně 5 zl., činní členové platili ročně minimálně 1 zl. a výkonní alespoň 20 krejcarů. FISCHER, první díl, s. 24.

42 PETŘKA, Josef, *Národní jednota pro východní Moravu, informační článek*, Olomouc 1925, s. 3.

43 JUDr. Janu Žáčkovi bylo v době nástupu na pozici předsedy NJVM pouhých 31 let. Působil v Olomouci již od roku 1880, a to na pozici advokáta. Stal se členem mnoha národních spolků a roku 1885 byl za národní stranu zvolen do Říšské rady a po dvou letech do zemského sněmu. Krátce po zřízení Národní jednoty pošumavské a Národní jednoty severočeské přišel s úmyslem založit obdobnou organizaci i pro oblast severní a východní Moravy. NEŠPOR, Václav, *Nástin dějin a práce Národní jednoty východomoravské 1885–1935*, Olomouc 1935, s. 5.

44 SOMMER, s. 3.

45 FISCHER, první díl, s. 30.

46 Národní jednota pro východní Moravu byla založena se stejným účelem jako předchozí dva obranné spolky (Národní jednota pošumavská a Národní jednota severočeská). Tamtéž, s. 33.

do spolku přihlásilo 380 členů a v září 1885 jednota čítala přes 1200 osob. Nárůst členské základny pokračoval, po prvním roce existence spolek uváděl 4356 členů, kteří patřili celkem do 70 odborů.⁴⁷ Počet místních odborů rostl i v následujících letech, kromě Olomouce (mužský a dámský odbor) byly odbory spolku zakládány i v Přerově, Prostějově, Kroměříži, Uherském Hradišti a zároveň i v mnoha dalších menších obcích. Dva odbory se ustanovily mimo území Moravy, jednalo se o akademický odbor v Praze a v Chuděnicích na Šumavě.⁴⁸ Již v roce 1887 se některé místní odbory rozešly nebo byly rozpuštěny. Lze se domnívat, že většina z nich existovala na konci 80. let 19. století spíše „na papíře“ než ve skutečnosti. Ustavené odbory spolehlivě fungovaly většinou na východní Moravě (Valašsko a Laško), na Slovácku a Hané. Na severní Moravě jich pracovalo poskromnu.⁴⁹

Výše uvedené pracovní sekce (odborníky) se řídily dle jednacího řádu, který vypracoval v prvním roce existence spolku jednatel Metelka. Odbor národní pečoval o pořádání národních slavností a sjezdů, zároveň také o všeobecně vzdělávací a vlastenecké přednášky, o vydávání vzdělávacích brožur a spisů, ale spolek v rámci této činnosti pečoval také o to, aby česká inteligence (lékaři, právníci apod.) měli informace, kde je vhodné se usadit a vykonávat svou činnost. Knihovní odbor se logicky staral o zakládání knihoven, a to zejména na místech národně ohrožených. Mimo jiné zřizoval rovněž řemeslnické a hospodářské knihovny a šířil zábavné, vědecké a odborné časopisy. Existoval rovněž školský odbor, který měl za povinnost starat se o to, aby příslušné orgány zřizovaly mateřské, obecné, měšťanské a střední školy. Také kladl důraz na zlepšování stavu národního školství a sestavoval školskou statistiku. Odbor živnostenský byl nápomocen při zakládání pokračovacích ale také průmyslových a obchodních škol. Poskytoval cenné rady živnostníkům při výběru jejich působiště a vyhledával české dodavatele pro řemeslnické potřeby. Na zakládání založen v důležitých obcích a městech dohlížel odbor národohospodářský, který zároveň poskytoval nejruznější stipendia a nadace.⁵⁰

Stanovený program a účel spolku nedosahoval v prvních letech své existence kýžených výsledků. Po prvotním nadšení stále více upadala činnost, která byla na valných schůzích vysvětlována malým počtem pracovníků a nedostatečným porozuměním ze strany bohatých hanáckých obcí, které údajně neměly dostatek pochopení pro národnostní boj v pohraničí.⁵¹ Důvody úpadku však byly hlubší, nejen nedostatečný počet pracovníků jednoty, ale i nedostačující množství financí. Navíc vybudovaná síť místních odborů byla ve většině případů ponechána svému vlastnímu osudu. K úpadku odborů rovněž přispělo i neuspokojivé vedení ze strany předsedy jednoty, dr. Žáčka, který se více věnoval politické práci v zákonodárných sborech

47 Seznam místních odborů NJVM viz METELKA, František — ŠROMOTA, František, *Zpráva o činnosti Národní jednoty pro východní Moravu sídlem v Olomouci*, Olomouc 1886, s. 5.

48 SOMMER, s. 3.

49 Na severní Moravě se ustavily místní odbory NJMV jen v Šumvaldě, Postřelmově, Bludově, české Rudě, Olšanech, Písařově, Jedlí, v Hrabové, Polici u Mohelnice, Troubelicích, Trnávce a Bohdalově. NEŠPOR, s. 6.

50 METELKA — ŠROMOTA, s. 4.

51 NEŠPOR, s. 9.

než činnosti v NJVM. Místopředseda jednoty Geisler vyslovil myšlenku, že na práci tak rozsáhlou nestačí spolek „dokud nebude mít člověka, který by se výhradně oddal práci pro jednotu“.⁵²

Během stagnace rozvoje jednoty se hledalo řešení, jak organizaci oživit. Roku 1888 podala NJVM návrh pražskému komitétu na spojení Národních jednot moravských s oběma Národními jednotami v Čechách. Tento plán na centralizaci byl projednáván na čtvrté valné hromadě spolku v říjnu 1888, jelikož pražské vedení vyzvalo ústřední výbor NJVM k tomu, aby vypracoval spis, v němž uvede důvody ke zřízení společné jednoty. Komitét v Praze sice dle požadavků vypracoval stanovy společné jednoty, ale odmítl přistoupit na úplnou centralizaci. Moravský spolek proto poté přistoupil alespoň k vytvoření tzv. okresních odborů, jež měly přebrat část pracovní náplně ústředního výboru.⁵³ Nejhlubší úpadek spolku nastal v období 1893–1896, kdy hrozil dokonce jeho rozpad. Po tomto těžkém období se členové jednoty dokonce museli snažit o nové vybudování členské základny. Roku 1898 vykazoval spolek necelých pět set členů, ale v následujících letech počet členů i odborů rapidně vzrostl — v roce 1905 jednota čítala 129 odborů s 6159 členy. Tento rychlý nárůst způsobila přeměna starých (zejména čtenářských spolků) na odbory NJVM a rovněž jednotě prospěla spolupráce s Ústřední maticí školskou, několika akademickými spolky, Klubem českých samostatných obchodníků a živnostníků v Olomouci apod.⁵⁴

Důležitým mezníkem v historii NJVM se stal podzim 1906, kdy na uvolněné tajemnické místo spolku nastoupil Adolf Kubis, pro něhož byla práce v jednotě skutečným celoživotním posláním, nikoliv pouze pracovní příležitostí jako pro jeho předchůdce.⁵⁵ S Kubisovým nástupem na pozici tajemníka jednoty započalo nové období v činnosti spolku. Společně s novým předsedou Smrčkou (od roku 1908) kladli důraz na centralizaci českého nepolitického spolkového života. Rychlý nárůst členské základny a rovněž odborů NJVM v prvním desetiletí 20. století lze doložit z následujících údajů — roku 1905 vzniklo 20 odborů, v roce 1907 bylo založeno 100 odborů a po dalších dvou letech (1912) fungovalo již 444 odborů, které sdružovaly 34 814 členů.⁵⁶

Počátkem nového století nastal důležitý obrat ve zřizování mateřských a menšinových škol na Moravě, což řídila školská sekce NJVM. Jednalo se o prioritní zájem spolku. Do přelomu století se moravský spolek staral jen o obecné školy pro české menšiny ve velkých městech (Brno, Olomouc, Znojmo apod.). Změna nastala roku 1903, kdy se začalo se zakládáním nových českých menšinových škol pro moravské hraničáře. Ze statistik přesto vyplývá, že Morava byla oproti Čechám v zakládání

52 Tamtéž.

53 FISCHER, první díl, s. 71–72.

54 NEŠPOR, s. 14.

55 Adolf Kubis se zajímal o národnostní problematiku již od studií na reálce v Moravské Ostravě. Byl vynikajícím organizátorem se skvělými řečnickými schopnostmi, a navíc s novinářským umem. Dokladem jeho nadání je skutečnost, že se o něm zmiňuje i Ottův slovník naučný („jeden z nejlepších organizátorů hraničářských, jakož i národního a kulturního života vůbec“). SOMMER, s. 4.

56 NEŠPOR, s. 19.

menšinových škol stále hodně pozadu (zejména pak oblast jižní Moravy, kde existovaly pouze školy německé).⁵⁷ Další „hybnou silou“ spolku se s novým stoletím stala činnost přednášková a knihovni, která dokázala pozvednout úroveň národního cítění a stále více vzdělávala a poučovala. Touha hraničářů po přednáškách byla taková, že ústřední výbor často nemohl všem žádostem vyhovět z důvodu nedostatečného počtu řečníků. Za nejspolehlivějšího „učitele“ však hraničáři z Moravy i Čech považovali knihy, proto bylo zapotřebí, aby se jim dostalo skrze místní odbory jednot co největšího rozšíření. „Zakládali jsme knihovny nové, doplňovali staré, povzbuzovali jiné k jejich založení, pomáhali při tom pokud naše síly stačily. Pomáhali nám v tom i mnozí jednotlivci a spolky dávající nám mnohdy velmi cenné knihy i celé knihovny, abychom my dále mohli osvětlné prameny našich odborů zvětšovati.“⁵⁸

Současné pořádání výletů, plesů a zábav náleželo k formám činnosti místních odborů NJVM. Zejména mladší členové spolku navštěvovali o volných dnech památná či geograficky významná místa. Ústřední výbor spolku na podporu turismu podporoval snahu některých odborů o vybudování rekreačních center. Ze společenských akcí vedulo pořádání plesů, jelikož si místní výbory touto formou zábavy opatřovaly finanční prostředky na svou činnost. V hospodářské oblasti si stanovil spolek mnoho těžko dosažitelných cílů, jelikož bez dostatečného množství financí mohla jednota jen těžko podporovat české zemědělce, továrníky a živnostníky. Přesto se spolek v průběhu své existence několikrát pokusil o zřízení větších závodů (tkalcovna, textilka), jako protiváhy k německým průmyslnickým centrům, ale většina těchto snah skončila neúspěchem. Podpora českým živnostníkům se poté omezila pouze na doporučení, aby Češi kupovali zboží výhradně u českých obchodníků a zadávali objednávky jen českým firmám. V případě zemědělského venkova se jednota snažila o skupování německých zemědělských usedlostí a udržení českého majetku v jejich rukou. Značné očekávání vkládala jednota v rámci své činnosti také do zakládání záložen a pojišťoven v národnostně smíšených okresech. Celá řada takových „Reiffeisenek“ přinesla českému hraničářskému obyvatelstvu velký užitek.⁵⁹

Organizační činnost spolku byla na počátku 20. století náležitě upevněna, což způsobil neustálý styk ústředí s místními odbory, aktivita se ustavičně prohlubovala a probudil se zájem o osudy hraničářů. Dle členů spolku se „*Národní Jednota vyvyšuje v mohutnou všenárodní organizaci celé severovýchodní Moravy, která zasahuje do všech zájmových krajů, zapouští tam trvale své kořeny, zaněcuje pro obrannou národní práci všechny vrstvy obyvatelstva, stává se solí a uhelným kamenem Moravy, bez jejíhož přispění a vlivu nebylo a dosud není myslitelné řešení obranných a kulturních našich snah. Silná vůle pro společné dobro spojovala se s prací a činností vytrvalou a výsledkem byl užitek a zdar pro celý náš národ.*“⁶⁰

57 Blíže k problematice školství na Moravě na počátku 20. století viz BOHÁČ, Antonín, *Potřeba menšinového školství na Moravě*, in: Věstník Národní jednoty v Olomouci, roč. IV., Olomouc 1909, s. 8–9.

58 Věstník Národní jednoty v Olomouci, Zpráva o činnosti Národní jednoty pro východní Moravu za rok 1908, Olomouc 1909, s. 7–8.

59 SOMMER, 7–8.

60 PETŘKA, s. 5–6.

Dle vývoje členské základny a narůstajícího počtu místních odborů lze usuzovat, že se NJVM stala před první světovou válkou nejvýznamnější organizací „chránící“ zájmy české menšiny před Němci v národnostně smíšených oblastech (v obvodu své působnosti). V „předvečer“ světové války měla jednota v 525 místních odborech sdruženo 40 225 členů.⁶¹ Nadějně výhledy do budoucna přerušilo vypuknutí světového konfliktu. I přesto, že nedošlo k rozpuštění jednoty, činnost ústředního výboru i místních odborů byla citelně zasažena povoláním velkého množství jejich členů do armády. Zbylí členové řešili ty nejdůležitější hraničářské záležitosti pouze na občasných schůzích. Pravidelná činnost spolku byla obnovena až na valné hromadě 22. ledna 1918.⁶²

Po vzniku Československa se zdálo, že práce NJVM a obdobných spolků bude zbytečná, jelikož veškeré úkoly jednot splní sama vláda. Národní jednoty v Čechách i na Moravě ale naopak po zrodu samostatného státu dosáhly největšího významu, jelikož se poměrně rychle podařilo vyvrátit omyl, že ve svobodné zemi nebude zapotřebí práce jednot. Obraz činnosti obranných nacionálních spolků se po první světové válce změnil, „*změnilo jej rázem naše postavení, postavení národa vládnoucího. Bylo ovšem ještě nutno bdíti ve smíšeném území nad českými většinami, aby neupadly při volbách, při sčítání lidu, v životě kulturním a národohospodářském. Ale vlastní těžiště práce přeneslo se většinou do skutečných menšin, kde dosud českých živel žil v útlaku, po případě se ani k životu národnímu nehlásil.*“⁶³ Rok 1918 byl obdobím velkého vzrušení, osvobození národa a získání politické samostatnosti, proto mohla NJVM znovu zcela veřejně pokračovat ve své národní činnosti. V polovině listopadu se z fronty vrátil Kubis, který se opět ujal svého úřadu, a následně (5. prosince) se konala schůze ústředního výboru jednoty. První poválečná valná hromada spolku byla zorganizována až na konci června 1919 a následně se starostou jednoty stal Richard Fischer.⁶⁴

Stanovy jednoty, schválené roku 1885, zůstaly beze změn až do roku 1930⁶⁵ (kromě mírných úprav v roce 1910). Z více jak pěti set odborů existujících před válkou, začaly po vzniku Československa nově pracovat více jak dvě třetiny z nich. Zároveň je důležité připomenout, že po říjnovém převratu vznikly nové odbory, a to zejména tam, kde se dříve čeští lidé vůbec nesměli „veřejně hlásit k životu“, jednalo se například o doposud německá města Šumperk, Uničov a Fulnek.⁶⁶ Odbory se po celé období první republiky pečlivě staraly jak o přednášky a uvědomování tiskem, tak i o knihovny, čítárny a budování českých škol. Za velký přínos považovala kancelář jednoty skutečnost, že mohla v mnoha směrech začít spolupracovat s československými státními úřady.

Celkový počet místních odborů se v době první republiky příliš neproměňoval — roku 1920 existovalo 530 místních odborů a v posledním roce existence první repub-

61 Tamtéž, s. 6.

62 SOMMER, s. 5. Podrobněji k činnosti spolku v době první světové války srov. NEŠPOR, s. 20.

63 NEŠPOR, s. 21.

64 FISCHER, Richard, *50 let národní jednoty, kronika, čtvrtý díl 1919–1935*, Olomouc 1935, s. 13.

65 Podrobněji ke změně stanov v roce 1930 viz NEŠPOR, s. 26.

66 FISCHER, Richard, *50 let národní jednoty, kronika, třetí díl 1907–1918*, Olomouc 1935, s. 68.

liky spolek evidoval 542 místních odborů.⁶⁷ O podstatných změnách v souvislosti s místními odbory je možné hovořit pouze v případě jejich geografického rozmístění, značně přibývalo odborů v národnostně smíšeném území. Ústřední výbor jednoty si byl vědom toho, že pro správnou činnost spolku je zapotřebí při ústředí zřídit nové pracovní sekce — hospodářskou, finanční, národní a školskou, které v průběhu první republiky navíc spolupracovaly s odbornými komisemi.⁶⁸ I přesto, že příliš nerostlo množství místních odborů, docházelo k značnému početnímu nárůstu členstva spolku oproti předválečnému období — již v roce 1920 čítala jednota 55 582 členů⁶⁹ a příliv členů nadále pokračoval (například roku 1928 disponoval spolek již 64 280 členy⁷⁰ a v roce 1936 dosahoval počet příslušníků čísla 65 888⁷¹).

Vedle běžných starostí o osvětové a sociální aktivity a o hospodářské upevňování ve smíšených okresech, věnovala NJVM velkou pozornost například obecním volbám, volbám do Národního shromáždění⁷² a rovněž sčítání lidu,⁷³ při nichž se jak Češi, tak Němci vždy pokoušeli zvrátit výsledky sčítání ve svůj prospěch. Němci využívali své ekonomické převahy a donucovali obyvatele, aby do sčítacích archů uváděli německou národnost. Největší nátlak byl kladen na osoby ze smíšeného manželství či národnostně nerozhodné občany. Přesvědčovací kampaň ze strany jednoty vedly Ústřední výbor NJVM v Olomouci a zároveň všechny hraničářské místní odbory.⁷⁴ Sčítání lidu vždy rozvířilo zápas mezi národnostmi — například Němci si stěžovali na to, že sčítací komisaři jsou Češi a kladli důraz na přidání pozice německého důvěrníka. Rozhodnutí bylo na ministerstvu vnitra, které se k tomuto požadavku nejprve stavělo kladně, ale nakonec se od toho rozhodnutí ustoupilo, vzhledem k tomu, že by byla popřena hlavní zásada sčítání, a to jeho „čistota“ (tajnost).⁷⁵ Na základě srov-

67 SOMMER, s. 10.

68 Jednalo se o komise pro záležitosti menšinové, školské, osvětové, organizační, finanční a komise pro pozemkovou reformu.

69 Zpráva o činnosti Národní jednoty pro východní Moravu v Olomouci za rok 1920, Olomouc 1921, s. 10.

70 Zpráva o činnosti Národní jednoty pro východní Moravu v Olomouci za rok 1928, Olomouc 1929, s. 15.

71 Zpráva o činnosti Národní jednoty pro východní Moravu v Olomouci za rok 1936, Olomouc 1937, s. 8.

72 V případě národně politické činnosti je nutné poznamenat, že se obranné jednoty (české i moravské) dle stanov nesměly přímo účastnit volebního boje. Přesto se snažily být i v tomto směru aktivní, zasahovaly do dění při volbách, a to zvláště v případě voleb do obecních zastupitelstev na česko-německém jazykovém pomezí. Dělo se tak prostřednictvím místních odborů. FISCHEROVÁ, s. 3.

73 Podrobněji ke sčítání lidu viz KLADIWA, Pavel — GAWRECKI, Dan — KADLEC, Petr a kol., *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, 1. díl, Praha 2016; KADLEC, Pavel — KLADIWA, Pavel — GAWRECKI, Dan a kol., *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930, Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, 2. díl, Praha 2016.

74 SOMMER, s. 32.

75 Zpráva o činnosti Národní jednoty pro východní Moravu v Olomouci za rok 1930, Olomouc 1931, s. 8.

nání výsledků předválečného sčítání lidu (1910) a sčítání v roce 1930 je možné tvrdit, že došlo ke vzrůstu počtu českého etnika v národnostně smíšených okresech. Tento nárůst lze vysvětlit příchodem českého úřednictva a růstem národního sebevědomí u českého obyvatelstva. Rovněž v tomto případě mohlo jistou roli sehrát vystěhovalectví Němců z horských oblastí.⁷⁶

Na počátku 20. let 20. století očekávala NJVM rychlé posílení české menšiny v národnostně smíšených oblastech, a to z důvodu realizace pozemkové reformy. Schválení záborového zákona, přidělového zákona a zákona o náhradě za zabraný majetek Národním shromážděním obranné jednoty důrazně podporovaly. NJVM považovala provedení reformy „za akt historické spravedlnosti, který přispěje k zabezpečení státních hranic a hmotně zajistí české menšiny. Předpokládala, že se podaří důsledným prováděním pozemkové reformy ve prospěch českého etnika souvislá německá území rozmělnit českými kolonisty“.⁷⁷ Realizací zákonů o pozemkové reformě byl pověřen Pozemkový úřad, který při přidělech záborové půdy podporoval české zájemce.⁷⁸ Přesto Ústřední výbor spolku hned první pracovní program reformy (pro období 1921–1923) hodnotil nedostatečně, jelikož se dle slov jeho členů „úzkostlivě vyhýbá území německému — ba více méně i národnostně smíšenému. Ku provedení pozemkové reformy zvoleny téměř vesměs objekty ležící v českých krajích“.⁷⁹

Rok 1922 byl prvním rokem systematického provádění pozemkové reformy, proto NJVM i ostatní obranné české a moravské spolky soustředily k tomuto úkolu veškeré své úsilí. Vystupovaly v pozici poradců Pozemkového úřadu a snažily se, aby záborová půda a zabrané velkostatky nebyly prodány Němcům, a aby došlo k „hospodářskému povznesení“ českých menšin. Pozemkový úřad zároveň podporoval koupi a držbu Národních domů v pohraničí. Všechny obranné jednoty vkládaly do pozemkové reformy velké naděje, jelikož předpokládaly, že parcelací a kolonizací řady dvorů se změní národnostní skladba obyvatelstva v mnoha oblastech ve prospěch české populace. V pohraničním území severní a východní Moravy, v obvodu působnosti NJVM, byla pozemková reforma ukončena roku 1927. Za dobu pěti let byla provedena parcelace mnoha velkostatků a tisíce hektarů půdy přešlo do českých rukou. K velkým přesunům zemědělské půdy ve prospěch Čechů došlo například na Šumpersku, Zábřežsku, Uničovsku, Novojicku a Fulnecku.⁸⁰

76 Jako příklad lze uvést Šumpersko, kde český živel v roce 1910 představoval 14,82 % a roku 1930 se zvýšil na 22,58 % nebo Ostravsko, kde nárůst českého obyvatelstva byl ze 48,20 % v roce 1910 na 80,70 % roku 1930. NEŠPOR, s. 21.

77 SOMMER, s. 22.

78 Němci od počátku vzniku samostatného Československa zastávali politiku negativismu, tudíž neměli své zastoupení v Národním shromáždění, a neměli tak možnost ovlivňovat přípravu a samotný průběh pozemkové reformy. Až později se část z nich přiklonila k politice tzv. aktivismu. Srov. např. KRACIK, Jörg, *Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920–1938*, Frankfurt am Main 1999.

79 FISCHER, čtvrtý díl, s. 30–31

80 SOMMER, s. 23. Podrobněji k pozemkové reformě na severu a východě Moravy viz Zpráva o činnosti Národní jednoty pro východní Moravu v Olomouci za rok 1922, Olomouc 1923, s. 57–58.

Po vzniku samostatného československého státu vykonávala jednota největší práci pro menšinové školství, přičemž v této oblasti značně spolupracovala s Ústřední maticí školskou. Činnost NJVM se soustřeďovala na pomoc při budování českých menšinových škol tam, kde doposud česká škola nebyla a následně pak tyto školy podporovala. Za velký úspěch lze považovat skutečnost, že se velmi rychle dařilo tisíce českých dětí v oblasti působení spolku přepsat z německých škol do českých.⁸¹ Při přijímání do českých škol se členové řídili zásadou nabírat pouze české děti, vyučovat v mateřském jazyce a kladli důraz na to, aby se „ani jedno české dítě neodnárodnilo“.⁸² Velkou péčí a podporu věnovala jednota školám měšťanským, ve všech místech působení NJVM školy prospívaly a počet žáků každoročně rostl. Hraničářské školství v průběhu 20. a 30. let 20. století zaznamenávalo zřetelný vzestup v doplňování sítě „hraničářských škol“ v těch místech, kde dosud česká škola neexistovala a rovněž i ve výstavbě nových školních objektů, kde byly české děti chráněny před germanizačním tlakem.

Spolek se rovněž v době první republiky zabýval zřizováním mateřských školek (zatímco po převratu v roce 1918 vlastnil pouze 2, roku 1919 založil 5 nových a v polovině 20. let 20. století patřilo pod správu NJVM již 25 školek).⁸³ Dle zprávy o činnosti z roku 1935 existovalo pod správou jednoty celkem 20 státních měšťanských škol se 124 třídami a 4382 žáky, 96 škol obecných se 163 třídami a 3811 žáky, a 71 mateřských školek s 1552 dětmi.⁸⁴ Ústřední výbor spolku hodnotil „zachovalý stav žactva na školách obecných a vzrůst na školách měšťanských jako svědectví toho, že české školy, český učitel a odbory Národních Jednot plní vytrvale svůj těžký, avšak uznání hodný úkol jim svěřený“.⁸⁵ Se školskou prací úzce souvisela ještě činnost sociální. Spolek se snažil zajišťovat placenou práci českému dělnictvu, poskytoval finanční podpory českým malozemědělčům, uděloval stipendia studující mládeži a pečoval o chudé hraničářské děti (obstarával jim stravu, školní pomůcky, ošacení, vánoční nadílky apod.).

ZÁVĚR

Po celé 19. století se Němci snažili o germanizaci některých národnostně smíšených krajů v českých zemích, proto je logické, že obranné (nacionální) spolky vzniklé na českém území se snažily podporovat českou menšinu žijící v pohraničních národnostně smíšených oblastech a zároveň se pokoušely německé obyvatele „počešťovat“. K tomu jim měly posloužit následující prostředky: 1. zakládat školy v místech, kde

81 Ještě do konce roku 1918 byla otevřena česká měšťanská škola chlapecká i dívčí v Novém Jičíně. Dále byly v olomouckém okrese založeny české obecné školy a zároveň školky v Mrsklesích a Mariánském Údolí. Německá škola v Neředíně byla změněna na českou a počeštěna byla stejně tak jako celá obec i škola v Labutisích u Konice. FISCHER, třetí díl, s. 69.

82 NEŠPOR, s. 24.

83 Tamtéž.

84 Zpráva o činnosti Národní jednoty pro východní Moravu za rok 1935, Olomouc 1936, s. 13.

85 Tamtéž.

pro nepatrný počet dětí nebylo dle zákona možné založit školu státní. Dostatečný počet žáků pro danou školu získávaly pořádáním tzv. vánočních akcí (nadílek); 2. uskutečňovat pozemkovou reformu tak, aby Němci byli znevýhodněni a současně aby německé většiny v obcích byly oslabeny; 3. dbát na úpravu národnostního klíče v továrnách a ve zprostředkovatelích práce; 4. provádět agitaci při sčítání lidu; 5. agitovat při volbách do obcí, aby se obecní zastupitelstva dostala do českých rukou; 6. působit na úřady, aby se německé úřednictvo propouštělo; 7. upozorňovat úřady na to, do kterého místa je potřeba dosadit české úředníky.⁸⁶

Národní jednota pro východní Moravu se, stejně jako jiné obdobné organizace, snažila podporovat české obyvatelstvo žijících v národnostně smíšených oblastech Čech a Moravy, a to již od konce 19. století. Po vzniku samostatného Československa se zdálo, že jednota nebude dále potřebná, ovšem vzhledem k přibývajícím národnostním třenicím v pohraničí její význam opět vzrostl. Od roku 1922 patřila NJVM společně s dalšími 8 obrannými spolky do Svazu Národních Jednot a Matic. Krom toho také jednota spolupracovala s Národní radou a mnohými dalšími institucemi (Masarykův lidovýhonný ústav, Zemská komise pro ochranu dětí apod.), učitelé, poslanci a úřady.⁸⁷

Fungování a činnost NJVM je možné dělit do čtyř vývojových fází — první etapa (1885–1918) byla poznamenána neustálým germanizačním tlakem na českou menšinu, druhá fáze existence spolku (1918–1938) vytvářela naopak vhodné podmínky pro rozvoj jeho národněpolitické, hospodářské, školské i sociální činnosti a třetí stádium existence spolku byla poznamenáno vytvořením Protektorátu Čechy a Morava. Tato éra byla velmi krátká a pro členy spolku nesmírně obtížná. V dubnu 1939 došlo k násilnému začlenění Národní jednoty pro východní Moravu i ostatních obranných spolků do tzv. Národní matice (se sídlem v Praze), čímž jednoty jako samostatně činné organizace zanikly. Uvedený krok ministerstvo vnitra zdůvodnilo veřejným zájmem, „který nezbytně vyžaduje, aby bylo provedeno soustředění spolků sledujících též nebo podobný účel a tím zabráněno ztrátám národní energie a hospodářských statků potřebných ve výstavbě nového národního života“.⁸⁸ Čtvrtá fáze existence NJVM se datuje od osvobození Československé republiky, kdy mnohé místní odbory jednoty zahájily opětovně svoji činnost a nečekaly na oficiální obnovení od státních úřadů (k tomuto kroku oficiálně došlo až vydáním výnosu ze dne 4. února 1947). Po nastolení komunistické moci v roce 1948 však organizace označující se za národní, nepolitické či nadstranické měly jen minimální šanci na svou existenci. V polovině února 1949 bylo rozhodnuto o definitivním zrušení NJVM.⁸⁹

86 RÁDL, s. 190–191.

87 NEŠPOR, s. 26.

88 SOMMER, Karel, *K historii Národní jednoty pro východní Moravu 1939–1949*, in: Slezský sborník, roč. 98, č. 1–2, 2000, s. 65.

89 Tamtéž, s. 75.